

PAPER No 1.

Državni intervencionizam u doba krize: kako do održive ravnoteže ekonomskih i ekoloških zahtjeva?

Prilog raspravi: Igor Matutinović

Postoji li povezanost?

Iako su poslovni ciklusi - uzleti i recesije - sastavni i nezbježni dio kapitalističke ekonomije, posljednja globalna recesija koja je započela 2008 u SAD-u i zatim se proširila svijetom otvorila je nova pitanja i dileme, primjerice: da li postoji neka povezanost između financijske krize koja je neposredno prethodila recesiji te klimatskih promjena i energetske krize? Također, nisu li upravo uvjeti ekonomske krize povoljna prilika za nastanak sinergija između naoko suprotstavljenih ekoloških zahtjeva i ekonomskih interesa?

Na prvo pitanje može se potražiti načelan odgovor u autokatalitičkoj prirodi kapitalističke proizvodnje¹ koja inducira dugoročni ekonomski rast te time direktno

¹ Matutinović, I. 2005. The Microeconomic Foundations of Business Cycles: From Institutions to Autocatalytic Networks. *Journal of Economic Issues*, Vol 39, No. 4., 867-898.

doprinosi kumuliranju emisija stakleničkih plinova u atmosferu: analiza plinova u ledu unatrag 650.000 pokazala je da do početka početka industrijalizacije 1780 godine, razina CO₂ nije prelazila 280 ppm da bi zatim postepeno narasla do 375/380 ppm te da u posljednjih pedeset godina bilježi znatno ubrzanje². Emisije stakleničkih plinova, napose ugljičnog dioksida, rezultat su izgaranja fosilnih goriva – posebno ugljena i nafte koji čine energetske okosnice suvremene civilizacije. Zahvaljujući globalizaciji zapadnog kapitalizma koja promiče unificirane i energetske intenzivne obrasce proizvodnje i potrošnje, u posljednjih tridesetak godina intenzivira se potrošnja fosilnih goriva te se time stvaraju preduvjeti buduće svjetske energetske krize. U tom kontekstu ne iznenađuje da je sadašnjoj recesiji prethodio višegodišnji, i u posljednjoj fazi, nagli rast cijena nafte praćen visokim rastom cijena drugih industrijskih sirovina. Sprega neoliberalne ideologije, liberalizacije svjetske trgovine putem WTO-a te visokih stopa rasta u Kini, Indiji, Brazilu i Rusiji, svjetska ekonomija dospjela je fazu pregrijavanja koja se očitovala u rastu cijena energenata, sirovina, vozarina i rekordnom kapitalizacijom burzi na globalnoj razini. U tom «pregrijanom» stanju u kojem je tokom uzleta stvoren znatan višak proizvodnih kapaciteta, dovoljan je bilo kakav značajniji «okidač» da preokrene fazu uzleta u fazu recesije. Taj okidač je ovaj put proizašao iz financijske sfere zbog uzajamnog djelovanja više faktora: (1) niskih kamatnih stopa u SAD-u, (2) pucanju balona nekretnina, posebice, u dijelu sekundarnih hipotekarnih kredita, (3) nekontroliranom širenju financijskih izvedenica koji su multiplicirali efekat sloma tržišta nekretnina te (4) općenito dereguliranog poslovanja investicijskih banaka koje je učinilo globalne financijske transakcije netransparentnima te potaknulo neodgovorno i pohlepno ponašanje u financijskoj zajednici. U tom smislu financijska kriza i recesija su samo jedna u nizu epizoda poslovnog ciklusa na koje je kapitalistički sustav otporan. Kriza će natjerati državu na uvođenje institucionalnih promjene u domeni regulative poslovanja banaka i tržišta kapitala no neće utjecati na autokatalitičku sposobnost ekonomije da nakon oporavka nastavi generirati ekonomski rast sličnom dinamikom kao i do sada³.

² Siegenthaler, Urs. *et al.* 2005. Stable Carbon Cycle–Climate Relationship During the Late Pleistocene. *Science*, **310**:1313 – 1317; Spahni, Renato., *et al.* 2005. Atmospheric Methane and Nitrous Oxide of the Late Pleistocene from Antarctic Ice Cores. *Science*, **310**:1317 - 1321

³ Matutinović, I. 2006. Self-Organization and Design in Market Economies. *Journal of Economic Issues*, Vol XL, No.3, 575-601.

Da li su stvoreni uvjeti za zaokret?

Ovdje dolazimo do drugog pitanja, odnosno, da li je sadašnja kriza otvorila prostor za dublji zaokret u ponašanju kapitalističkog sistema, zaokret koji bi pokušao pomiriti ekonomske i ekološke ciljeve - želju stanovništva za trajnim rastom materijalnog blagostanja sa geo-biofizičkim ograničenjima zemlje: od prirodnih resursa i neobnovljivih energenata do sposobnosti ekosustava da apsorbiraju otpad i emisije industrijske civilizacije a da pri tome ne kolabiraju nepovratno. Konačan odgovor na to pitanje za sada nije moguće dati: brojni su argumenti ponuđeni kako za pozitivnu tako i za negativnu opciju odgovora. Zbog same systemske prirode kapitalističkog sistema (kompleksnost) nemoguće je sa sigurnošću odrediti njegovo buduće ponašanje i insitucionalnu «rastezljivost» odnosno sposobnost prilagodbe novim ograničenjima.

Može se međutim ponuditi odgovor na pitanje kako ekonomska kriza djeluje na već sada raspoložive opcije u tehničko-tehnološkoj sferi koje reprezentiraju na neki način buduću sposobnost prilagodljivosti kapitalističkog sustava geo-biofizičkim ograničenjima. Primjerice, što se događa s ulaganjima u alternativne izvore energije? Uzmimo, na primjer, nekoliko pokazatelja:

Vjetroelektrane i solarni paneli u SAD-u bilježe znatan *pad ulaganja u nove projekte* (između 20-50%) te u prodaji gotovih uređaja⁴. Slične pojave zamjećuju se i u Europi gdje, primjerice, u Njemačkoj „Solarnoj dolini“ pada proizvodnja solarnih panela usljed skraćenog radnog tjedna. Neke energetske kompanije poput Iberdole smanjuju svoja ulaganja u obnovljive izvore energije⁵. U cjelosti gledano, investicije u obnovljive izvore energije na svjetskoj razini pale su u prvom kvartalu 2009 godine za 13 mld US\$, odnosno za 53% u usporedbi sa istim razdobljem prošle godine. Kao glavni razlozi navode se pad cijena konvencionalnih izvora energije (nafta) i pad potražnje općenito⁶.

U takvom okruženju ne prolaze bolje niti naponi da se putem tržišnog mehanizma smanje emisije stakleničkih plinova. Tako se EU shema trgovanja emisijama

⁴ *The New York Times*, Dark Days for Green Energy. February 4, 2009.

⁵ *Poslovni dnevnik*, Bankari i trgovci okreću leđa struji. 27/28 ožujak, 2009.

⁶ *Financial Times*, Feeling the heat. June 2, 2009.

ugljičnog dioksida nalazi se na rubu kolapsa: cijena dozvola doživjela je pad od 50% - sa €38 na €15 – i na toj razini nije više dovoljno stimulativna da potakne kompanije na ulaganja u smanjivanje emisija⁷.

No, ne zamjećujemo samo negativna kretanja na tržištima – vidljiv je *i zaokret u prioritetima političara* koji su bili vrlo eksponirani zagovornici borbe protiv mogućih klimatskih promjena. Tako njemačka kancelarka Angela Merkel poručuje da je sačuvati radna mjesta važnije od poduzimanja mjera za sprečavanje klimatskih promjena koje u ovom kritičnom trenutku mogu ugroziti poslovanje i međunarodnu konkurentnost njemačke industrije⁸. Takav stav nailazi na nedvojbenu podršku članica EU koje dolaze iz bivšeg “Istočnog bloka” zbog ovisnosti njihove ekonomije o klasičnim industrijama. Tom trendu priključuje se i Hrvatska: nedavno je Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog uređenja pripremlilo nacrt uredbe kojom se namjerava sniženjem naknada na emisije CO₂ rasteretiti privreda za oko 37 milijuna kuna⁹.

Problemi okoliša blijede i u očima javnosti: iako istraživanja javnog mnijenja u razvijenim zemljama Zapada već niz godina ustrajno utvrđuju visoki stupanj osjetljivosti i zabrinutosti stanovništva za probleme okoliša i globalnog zatopljenja, nedavno istraživanje u Velikoj Britaniji pokazalo je da samo 8% stanovništva navodi stanje u okolišu kao važan problem¹⁰. U Hrvatskoj gdje je zabrinutost stanovništva za problematiku zaštite okoliša niz godina bila rangirana unutar pet vodećih tema, nedavno je pala na samo začelje dok na prvih pet mjesta dominiraju teme vezane uz ekonomsku krizu te kriminal i bezakonje¹¹. Očito je da pritisak recesije na osobnu ekonomsku sigurnost mijenja percepciju i prioritete društvenih ciljeva što indirektno ukazuje na slabu koherentnost stavova i ponašanja stanovništva u različitim fazama poslovnog ciklusa.

Iako neki prepoznaju sadašnju recesiju kao priliku za pokretanje „zelenog New Deal-a“ zasnovanog na obnovljivim izvorima energije, energetske efikasnosti i znatnim

⁷ *Financial Times*, Carbon prices hit by economic crisis. December 7, 2008.

⁸ *Deutsche Welle*, 09.12.2009.

⁹ *Business.hr.*, Smanjene naknade za emisiju CO₂. 27 ožujak, 2009.

¹⁰ *Financial Times*, Witting agenda: Britain loses its appetite for green initiatives. May 27, 2008.

¹¹ GfK Roper Reports Worldwide, 2009. GfK centar za istraživanje tržišta, Zagreb.

investicijama u radno intenzivne djelatnosti¹², moglo bi se zaključiti da još nema znakova promjena u tom smjeru¹³. Što više, čini se da državni intervencionizam u ekonomiju podržava status quo. Tako su neke zemlje poput Njemačke, Italije, Francuske i Kine pokrenule kampanje poticanja potrošača da zamjene svoja stara vozila novima ne bi tako potaknule svoju posustalu automobilsku industriju. Njemačka je primjerice ponudila novčani poticaj u iznosu od 2.500 eura za zamjenu vozila starijih od devet godine novima i u vrlo kratko vrijeme u tu svrhu potrošila 5 milijardi eura iz državnog proračuna. Ispod privida da se time postižu pozitivni efekti za okoliš i u potrošnji energije (nova vozila bi u načelu trebala imati manje emisije CO₂ i nižu potrošnju goriva) nalazi se u stvari nastojanje da se sačuvaju radna mjesta u automobilskoj industriji i potakne potrošnja, a time i ekonomski rast. Učinak tog političkog poteza je na granici apsurdna: kao što je dobro primijetio uređivački komentar Financial Times-a, vlade ne bi trebale poticati uništavanje starijih proizvoda samo zato da bi povećale potražnju za novima¹⁴ i to, dodajmo, u okviru iste tehnologije zasnovane na nafti. S gledišta potrošnje prirodnih resursa i potrošnje energije taj potez je ne samo konceptijski besmislen već proizvodi i neto štetu pošto ubrzava protok materijala i energije i to za pokrivanje već zadovoljenih potreba (osobni transport) stanovništva.

Koliko god se čine proturječnima takvi i slični potezi nas ne bi trebali začuditi – oni se nalaze utemeljeni u postojećoj paradigmi rasta koja svoje vizije budućnosti temelji na ekstrapolaciji postojećih obrazaca proizvodnje i potrošnje. Dovoljno je pogledati projekcije rasta energetske potreba 2005-2030 u kojima Zemlje članice EU (27) očekuju povećanje potrošnje od 11% uz istovremeni rast BDP-a od čak 71%. Od predviđenog povećanja potrošnje energije čak 28% odnosi se na transportni sektor¹⁵. Hrvatska također projicira rast svoje potrošnje energije za 50%¹⁶ u 2030 iako nije jasno koji bi trebali biti društveni učinci tog povećanja. I EU i Hrvatska očekuju da će većinu svojih energetske potreba pokriti iz fosilnih goriva (vidi tablicu 1).

¹² Kefferpütz, R. 2009. Dealing with the financial and climate crisis. www.boell.de

¹³ Andrew Dorchak sa University of Illinois procjenjuje da će stvaranje novih “zelenih” radnih mjesta u SAD-u biti znatno manje od gubitka radnih mjesta u konvencionalnoj prerađivačkoj industriji (vidi notu 6).

¹⁴ *Financial Times*, Crushing problems. April 14, 2009. Da se taj novac primjerice potrošio za poticaj kupnje novog Teslinog automobila koji je u cjelosti na električni pogon i bez uvjeta uništavanja starih vozila, poticaj bi imao donekle smisla.

¹⁵ EU Commission 2007. *European Energy and Transport – Trends to 2030: update 2007*. Directorate general for energy and Transport.

¹⁶ Ministarstvo gospodarstva, rada i poduzetništva i UNDP. 2008. *Strategija energetskega razvoja*.

Tablica 1. Struktura energetske izvora u EU i hrvatskoj: 2005 i 2030.

%	EU 2005	CRO 2005	EU 2030	CRO 2030
Ugljen	17.7	7	16.7	11
nafta	36.7	51	35.3	36
Prirodni plin	24.6	27	25.7	31
Nuklearna	14.2	5.5*	10.3	
Obnovljivi	6.8	9.5	11.8	21.5

Izvor podataka: Ministarstvo gospodarstva, rada i poduzetništva i UNDP. 2008. Strategija energetskeog razvoja; IEA 2008. Energy in the Western Balkans; EU Commission 2007. European Energy and Transport – Trends to 2030. *procjena.

Neki nužni elementi politike zaokreta

Otvaranje procesa sinergije između ekoloških zahtjeva i ekonomskih interesa iako neizvjesno nije apriori i nemoguće. Da bi se takav sinergijski proces omogućio potrebno je stvoriti određene preduvjete odnosno odbaciti neke čvrsto ukorijenjene zablude. Prije svega treba biti jasno da nije moguće ostvariti stabilizaciju ili smanjenje emisija stakleničnih plinova, smanjiti ovisnost o fosilnim gorivima, stabilizirati svjetsku potrošnju energije, te povećati udio obnovljivih izvora energije u potrošnji u okruženju niskih cijena energije a napose nafte. Ta činjenica nalazi se još uvijek daleko od osviještenosti kod donosioca političkih odluka. Uzmimo na primjer višegodišnji politički pritisak kojeg je Europska Komisija vršila unutar članica EU u smjeru cijepanja i privatizacije elektroenergetskog sektora – glavni motiv tih značajnih vlasničkih i institucionalnih promjena predstavljen je u vidu povećanja konkurencije na tržištu električne energije sa ciljem smanjena cijena za sve potrošače. Iako je jasno da niže cijene neće poticati investicije u alternativne izvore energije niti energetske efikasnost u proizvodnji na tome se sve do nedavno ustrajalo, čini se pod velom još jedne od suvremenih zabluda – neoliberalne ideologije¹⁷.

Na sličan način s olakšanjem je dočekano smanjenje cijena nafte u svijetu i to upravo u trenutku kada su građani u SAD-u i EU počeli mijenjati svoje vozačke navike i preferencije u odabiru vozila te sve više koristiti javni prijevoz. Prema German

¹⁷ Matutinović, I. i Stanić, Z. 2002. Privatizacija elektroenergetskog sustava u Hrvatskoj – razvojni iskorak ili zabluda neo-liberalne ideologije? *Ekonomski pregled*, (53) 11-12, pp. 1030-1047.

Institute of Economic Research (DIW) znatno sniženje cijene energije imalo je učinak financijskog rasterećenja privrede i kućanstava u Njemačkoj između 25-30 milijardi eura¹⁸. U SAD-u je zabilježen najbrži pad cijena benzina na crpkama u povijesti¹⁹: nakon što je dosegla svoj vrhunac od \$4.11 u srpnju 2008, cijena galona pala je na svega \$2.99 (20-tog listopada 2008) – čitavih 28% u samo četiri mjeseca. Taj nagli i značajan pad cijena energije odaslao je konfuzne signale kako potrošačima tako i proizvođačima vozila. I ovdje je država propustila putem fiskalne intervencije, povećanjem poreza stabilizirati cijenu benzina na razini koja stimulira proizvođače i potrošače da promjene smjer. Naime, procjenjuje se da bi cijena nafte trebala biti na razini od 150\$/barelu kako bi se potaknule i zadržale radikalne promjene u sferi potrošnje i proizvodnje²⁰. To u fazi recesije predstavlja preveliki izazov za državu od koje se očekuje da što prije vrati ekonomiju u fazu uzleta.

Iako sigurno postoje i primjeri koji upućuju na pozitivne promjene, za sada se može zaključiti da ova recesija neće biti iskorištena od države kao prilika za otvaranje sistemskog procesa prilagodbe ekonomije na ograničenja koja proizlaze iz ekosustava i neobnovljivih izvora energije te izazova mogućih klimatskih promjena.

Nije međutim isključeno da bi zemlje članice G8 zajedno sa Kinom i Indijom mogle u idućoj fazi ekspanzije započeti sa koordiniranim promjenama koje bi svjetsku ekonomiju stavile u povoljniji položaj kada nastupi iduća recesija. Dio tih promjena odnosi se na slijedeće:

1. Nužno je donošenje transparentne i konzistentne politike poreza i poticaja u području potrošnje fosilnih goriva te promicanja alternativnih izvora energije i energetski učinkovitijih prometalna.
2. Država bi također trebala odvojiti znatna sredstva za ulaganje u prometnu infrastrukturu koja bi omogućila preusmjerenje s individualnog na masovni transport te ubrzala penetraciju vozila s električnim pogonom.
3. Iako iz privatnog sektora tradicionalno dolazi najveći broj tehnoloških inovacija, od države se očekuje da poveća svoja ulaganja u primarna

¹⁸ GfK Group Press Release: consumption crisis? February 2, 2009.

¹⁹ Reuters. U.S. gasoline price marks biggest drop ever: survey. Oct 12, 2008.

²⁰ Cambridge Energy Research Associates, 2006. *Why the "Peak Oil" Theory Falls Down - Myths, Legends, and the Future of Oil Resources*. CERA.

istraživanja u području energetike kako bi se ubrao sam proces primijenjenih inovacija.

4. Ukoliko se želi smanjiti ovisnost o fosilnim gorivima i napraviti pomak prema „dekarbonizaciji“ privrede, nužno je emisije stakleničnih plinova ugraditi u cijene – bilo trgovanjem CO₂ emisijama ili kroz izravno oporezivanje. Koja god od tih dviju opcija prevlada, preduvjet njene učinkovitosti je djelovanje na globalnoj razini uz neizostavno sudjelovanje najvećih globalnih zagađivača - SAD-a i Kine.

Za sve to je, međutim, potrebna prilično radikalna promjena postojećeg svjetonazora te napuštanje paradigme neograničenog materijalnog rasta ekonomija, ponajprije kod onih najrazvijenijih²¹. Vjerojatnost da se neka radikalna promjena vladajuće paradigme rasta zaista dogodi i to na vrijeme da odgovori postojećim izazovima je, objektivno gledano, mala, iako ne i nemoguća²².

²¹ Matutinović, I. 2007. An Institutional Approach to Sustainability: a Historical Interplay of Worldviews, Institutions and Technology. *Journal of Economic Issues*, Vol XLI, No.4, 1109-1137.

²² Matutinović, I. 2007. Worldviews, institutions and sustainability: An introduction to a co-evolutionary perspective. *The International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, Vol. 14:92-102.